

GYÖNGYÖSSY ORSOLYA

MOZAIKOK A CSONGRÁDI KISGYERMEKEK MINDENNAPJAIBÓL A 19. SZÁZAD ELEJÉTŐL AZ ELSŐ VILÁGHÁBORÚIG

A

csongrádi gyermek élete és életkörülményei mint történeti-néprajzi téma¹ mozaikszerűen rajzolódik ki Szűcs Judit társadalomtörténeti írásaiban (Szűcs 1986, 1997, 2002), a cseregyerekekről készített összefoglalásában (Szűcs 1992), valamint Bárkányi Ildikónak a csongrádi gyermekjátékokról és a gyermekviseletről írott munkáiban (Bárkányi 1986, 1992, 1996, 1997). Katona Imre csongrádi származású etnográfus ugyan egy teljes kiadványt szentel a „gyermek a néprajzban” kérdéskörnek, kimondottan csongrádi példákra ezen munkájában nem hivatkozik (Katona 2001). Helyi adatokra építő írásait elszórta adta közre a *Mozaikok Csongrád város történetéből* illetve az *Oppidum Csongrád* tanulmánygyűjteményekben. Egyik munkájában egy 1862-ben rögzített betlehemes játékot elemez, másol csongrádi gyermekjátékokat vizsgálva rég letűnt áldozati- és varázsló szertartások maradványelemeit mutatja ki (Katona 1994, 1997). Jelen sorok írója korábban a születésről és a csongrádi bábákról, illetve az első helyi gyermekvédelmi intézkedésekről, óvodákról készített áttekintést (Gyöngyössy 2013, 2019). A korabeli újságcikkek beszámolóí mellett a kéziratos visszaemlékezések illetve nyomtatásban is megjelent memoárok képviselnek pótolhatatlan forrásértéket. Túriné Cseh Viktória és Keskenyné Kovács Veron parasztasszonyok (Túriné Cseh–Keskenyné Kovács 1967), Szántai Kiss Mihály kubikos (CsKK TLM NA 83-87), öreg Maszlag János halász (CsKK TLM NA 72-87), Váry Gellért piarista pap (Váry 1974/1904, illetve CsKK TLM NA 45-2008) és dr. Borsos Imre orvos (Dr. Jánosi 1983) több-kevesebb részletességgel számol be gyermekkorának meghatározó eseményeiről.

1 Jelen írást egy kellemes, olvasmányos ajándéknak szánom az Ünnepeletnek, ki kisgyermekként számos szépemlékű nyarat töltött Csongrádon, rokonainál vendégeskedve. Szeretettel ajánlom soraimat Tánczos Vilmos jó kedvére, örömeire Isten éltesen, Tanár Úr!

A 18–19. század fordulójáról ránk maradt egy különleges leírás, mely a bábaasszonyok teendőit és az újszülöttekkel való bánásmódot mutatja be a csongrádi plébános szemszögéből. A meg nem nevezett lelképásztor (valószínűleg Kanyó András, 1781–1802 között csongrádi plébános) eredeti kézirata ugyan elkallódott, szövegű közlését megtaláljuk a *Bába-Kalauz* című havilap 1898. november 1-jén megjelent számában. A nyilvánvalóan gyermekvédelmi céllal készült forrásból – az érzelmes közlésmód miatt – nehéz kibontani az általános gyakorlatot tükröző szűzsét. A leírás szerint a csongrádi újszülötteket az első fürdetés után, hogy „a pogány bőr is lejjön” vajjal kenegették, majd szoros pólyába csavarták. Az csecsemők eleinte anyjuk mellett aludtak, később ringó bölcsőbe fektették őket. Hogy megnyugtassák, sűrűn szoptatták; ha ez nem használt, „mákszemeket” adtak nekik. A kisdedeket alig néhány napos korukban keresztelni vitték, a gyöngékedőket akár születésük után azonnal. A plébános megfigyelése szerint a keresztelésre vitt csecsemők nagy része hanyagul, hiányosan volt felöltöztetve.

A csecsemőket többnyire egy éves korukig szoptatták, közben egyéb ételeket is kóstoltatta velük. Elsőbb azoknak a leveseknek, szaftos húsoknak a levéből kaptak, melyeket a gyermekágyasnak vittek a keresztszülők. Lisztből és tejből készült pépet, tejes kenyeret is kínáltak nekik. A járni nem tudó kisgyermeket az anyja cifra dunnába takarva hordozta (*Bába-Kalauz* V/11. 1898. nov. 1. 163). A nagyobbacska, egy év körüli gyermekekre vonatkozóan Kanyó plébános azt írta, hogy a tehetősebb szülők nem engedték négykézláb mászni őket, „mert így karton ruhácskáját, cipőjét és strimpflijét [harisnya] elkeverné” (*Bába-Kalauz* V/11. 1898. nov. 1. 164). Inkább ölükből hordozták őket, és csak később tanultak meg járni.

Szegényebb sorsú családok gyermekei 3–4 éves korukig csupán egy hosszú inget viseltek. Később, a szobatisztaság elérésével inget és kis gatyát kaptak. A szülők helyzetétől függően ehhez társulhatott egy kisebb kalap vagy sapka, lajbi (mellény), ritkábban csizma (*Bába-Kalauz* V/11. 1898. nov. 1. 164).

A csongrádi plébános írása mellett, hogy átfogó képet rajzol a kisgyermek gondozásának módjáról és életkörülményeiről, az első bizonyítéka azon szociális/társadalmi érzékenység meglétének, mely valódi segítő szándékkal kívánja feltárni a magas gyermekhalandóság okait. A plébános gyakorlatias meglátásai és tanácsai azonban a megszokás és a hagyományok emelte falakba ütköztek: „Sok anyának tanácsoltam, vegyen két vagy három rőf flanelt, s ebbe takargassa kisdédét dunna helyett, ha piszkos lesz, mossa ki. De hiába, szegénységet mutatott volna ez, s a tarka dunna szebben fest, a szokás pedig nagy úr, nem könnyű azt kivetni.” (*Bába-Kalauz* V/11. 1898. nov. 1. 163.)

A 18–19. század fordulóján rögzített állapotok száz esztendő leforgása alatt keveset változtak. A mákonyfőzet készítése a 20. század elején is élő gyakorlat volt (*Csongrádi Lap* XIV/19. 1904. máj. 8. 4). Az anyatejet szükség esetén vízzel vegyített tehéntejjel helyettesítették. Sírós csecsemőknek cukros vízbe vagy tejbe áztatott, összerágott kenyérből vagy kétszersültből készült, vászonba csavart szopós zacskót (*cuclit*) adtak (*Csongrádi Újság* II/13. 1904. márc. 27. 3). Mászol cukorral édesített, összetört mákhéjat kötöttek vékonyka kendőbe, ezt dugták a kisdéd szájába (Dr. Jánosi 1983: 69).

Télen a konyhában, nyáron a tornácon fürösztötték őket egy kékre állított teknőben (*Tiszavidék* VIII/30. 1897. júl. 25. 3). A nagyobbacska, 3–4 éves forma gyermekek testvéreikkel egy ágyban vagy a kemence kuckójában, esetleg a padkán aludtak. Téli esteiken innen hallgatták a meséket a kacsalábon forgó aranyvállról, Tündér Ilonáról, a törpék és óriások országáról – nem ritkán a Tatár Péter-féle ponyvafüzetek lapjairól megelevenedve (*Csongrádi Közlöny* III/8. 1896. febr. 23. 3. Sági Mihály tárcája). A gyerekek „vallási

elképzései” is hasonlóan meseszerűek, mitikusak voltak: mennydörgéskor az égen lakók zörögnek, a hold az Isten kocsija, stb. (*Bába-Kalauz* V/11. 1898. nov. 1. 164).

A kisgyermek teljes joggal vettek részt a családot érintő nagy eseményeken, lakodalmakon, temetéseken. „Mint gyerek, sok temetésen részt vettem” – írja az 1890-ben született Szántai Kiss Mihály (CsKK TLM NA 83-87. 3). „Hat éves lehettem (1904), mikor öregapám meghalt [...] (unokatestvéremmel) bujkáltunk a koporsó alatt.” – meséli Szűcs Juditnak Antalné Oláh Julianna Csongrád-belsővárosi asszony (Szűcs 1986: 69). Egyedül a szülés, születés dolgaiból zárták ki őket a lehető legnagyobb szigorral. Egy alkalommal, amikor Szántai Kiss a kapujukban ácsorogva töltötte az időt, egy várandós fiatalasszony ölelte, az utcán esett össze. A vajúdo menyecske segítségére siető szomszédok keményen ráförmedtek a száját tátó legénykére, hogy „eredj be kisgyerek, ne nézz ide!” (TLM NA 83-87. 5.)

A gyerekek megajándékozására csak jobbmódú családokban, nagy ünnepek, vásár vagy búcsú alkalmával került sor. A módosabb csongrádi gazdák ilyenkor falovat, dobot, katonát, porcelánfejű hajas babát, kisbölcsőt és cukorkát vásároltak fiaiknak, leányaiknak. Dr. Borsos János orvos 1890 környékén kis piros pipát és kő építőszekrényt adott karácsonyra négyesztendős Imre fiának (Dr. Jánosi 1983: 66). A szegény ember maga állította elő a játékokat; faragott lovakat, kis szekeret, rongy- vagy szőrlabdát, gumipuskát (csúzli) készített, verebet fogott. Dolgotalanabb téli időszakban bizonyultabb játékokat, pl. *fűrészelő babát* is faragtak az édesapák, nagyapák (Bárkányi 1992: 246–247).²

A csongrádi gyermekélet sajátosságát, egyben legközvetlenebb veszélyét a víz közelsége adta. A Tisza és a Holtágak (másképp dögvíz) környéke télen-nyáron odavonzotta a gyermekeket: az ártéri erdőkben primitív drótcspadával (ún. *túrral*) nyulat, fogoly-madarakat fogtak (Szűcs 1986: 71), a holtágakban tenyésző sulymot csemegézték, pusztá kézzel halásztak, vízimadarak tojását szedték, a kubikgödrökben úsztak.³ Bár a vizsgált időszakban a csongrádi gyerekek többsége sosem tanult meg úszni, Maszlag Jánost az 1880-as években eképpen tanígtatta úszni az édesapja: „Kabakot kötött a derekamra, oszt aport, ki a csónyikból. Kihajított a csónyikból, én kezdtem mint a kiskutya a kezemmel pocskolni. Mondja, hogy húzd a vizet a keziddel mindig magad felé. Meg is tanultam. Később meg el is szoktem fürdeni, amiért többször ki is kaptam.” (Szűcs 2005: 77)

A folyóparton és a tágas utcák öblösebb terein a nagyobbacska gyermekek *métáztak*, papírsárkányt eregettek (Dr. Jánosi 1983: 69). Váry Gellért piarista pap, Meiszter János csongrádi patikus fia saját gyermekkorára, az 1840-es évekre visszaemlékezve írja: „[pajtásaimmal] majd az ól padlásán lakó, de kijáró galambjaimat nézegettük, majd kendőgyugócskát játszottunk, majd az eperfára mászva epreztünk, majd csoncsikáztunk, palyáztunk, gomboztunk, hintáztunk, lapdáztunk vagy sárkányoztunk” (Váry 1974/1940: 214). A tanyai gyerekek, ha alkalom adódott rá, az udvarban bújócskáztak,

2 *Fűrészelő baba*: A kisebb emberalak testét, fejét és lábát egy fából kifaragták, előrenyújtott kezeit külön lécből készítették. A kezek közé kb. 1 méter hosszú fogazott lécs került, melynek aljára nehezéket raktak. Ha a babát az asztal szélére állították, előre-hátra ingott, de nem esett le.

3 „Itt nyöttünk fel a víz szélén. A Tisza vót a mindenünk, ott völtünk boldogok, a Tiszán. Öt-ha éves koromba mán átúsztam a Tiszát. Én kézzel tuttam nagyon halászni. Főleg a ponty. A fa alá húzódik, oszt kézzel szettük kifelé. Lebuktunk, míg szusszal bírta az emberfija. Szusszal én is bírtam, hogy kettőt hármat meg bírtam fogni. Oszt akkor felgyűttünk, oszt kítettük a partra. Szákba raktuk. Vót, amikor egész nap oda vótunk. Abba az időbe, felsőgatyák vótak, bűgatyák vótak. A végit bekötöttük, becsavartuk, lebuktunk, tettük a halat bele, oszt úgy hoztuk fel. Őszszefoktunk öten-hatan. Egy gyerek nem ment sose. Megzavartuk a vizet, hajtottuk. Nem mély vízbe, csak kubikba lehetett.” Nagy Rókus közlése. (Szűcs 1986: 67)

golyóztak a testvéreikkel és a szomszéd pajtásokkal. A legeltető kanászgyerekek is igyekeztek alkalmat találni a *komázásra*: míg a disznók elfeküdtek, *sülldöztek, kókáztak, csülköztek* vagy gólyalábat készítettek. Ha magában volt a pásztorgyerek cserebogarak és pókok gyűjtésével, négylevelű lóhere keresésével, fű-sípocská készítésével szórakoztatta magát (Bárkányi 1992: 241). A libát őrző kislányok búzavirágból, pityangból ügyeskedtek ékszert maguknak. Az 1897-ben született Cseh Viktória kisleány korában homokból épített apró házat, kemencét, gátat, kerítést (Keskenyné Kovács–Túriné Cseh 1967: 13).

Az énekes-táncos, kiszámolós játékokra főleg az iskolaudvarban, szünetben került sor. A *sántaiskolát, gombozást, opaszolást* és a *bikázást* is inkább itt játszották (Bárkányi 1992: 240). A hideg idő beálltával a játéktér a lakóházba szorult vissza. A kisgyerekek a kemencepadkán vagy a földpadlóra terített pokrócon üldögélve játszadoztak (Váry 1974/1904). Cirokból és izikszárból kisebb lovakat, teheneket készítettek, nagyobb gyermekek (felnőtt segítségével) *ugráló jancsit* fabrikáltak (Bárkányi 1992: 241–242, 245).⁴ Leánykáknak a rongyokba bugyolált, vagy egyszerű, varrott ruhácskába bújtatott fa- vagy csutkababa dédelgetése volt a kedves mulatsága (Bárkányi 1992: 243).

A gyermekek élete túlnyomórészt szabad, ellenőrizetlen, ugyanakkor több elemében túlrejt, „felnöttes” volt. Tüzesetekről szóló híradásokból tudjuk, hogy ha alkalom adódott rá, az 5–7 éves gyermekek is cigarettáztak. Gyakran pénzre, golyóra vagy gombrára „nyerészkedtek” (kártáztak), flóbert puskával madarakra lövöldöztek.⁵

A 6–10 éves gyerekek jelentős része ritkán, vagy egyáltalán nem járt iskolába. A nagyobbacska gyermek ugyanis már be-be tudott kapcsolódni a szülők munkájába: vizet hordott a Tiszáról, az állatokat etette, söprögetett, az eke elől a göröngyöket szedte. A tanyavilágban a gyerekek a libákat, disznókat őrizték (Bárkányi 1992: 239). Halászok gyermekei hálót, varsát és varsaszárnyat kötöttek (Szűcs 1986: 68). Az 1883-ban született Maszlag János önéletírása a halász-gyermekek munkába nevelődésének szép példáit rögzíti: „A jó édesapám, mikor már 4–5 éves voltam, már akkor jóidővel elvitt a csónyikban. Én a csónyikban ott voltam, néztem, hogy hogy fogja édesapám a halat. Volt jó idő, az édesapám a csónyik elejibe vizet hányt be és én abban pocskoltam. [...] A jó édesapám csinált gombostűből kis horgot, rákötötte egy darab cernára, kenyérbéлит összenyomkodta és rátette a kis horogra [...] fogtam vele borda keszeget.” (Szűcs 2005: 77).

Szegényebb szülők gyakran pásztornak, kiséresnek, házi cselédnek szegődttették 6–8 éves gyermekeiket.⁶ A kis cselédek viszontagságos életéről Túriné Cseh Viktória és Keskenyné Kovács Veron önéletírásában olvashatunk megkapó részletességgel (Keskenyné Kovács–Túriné Cseh 1967). Az utcákon 6–7 évesek árulták a Friss Újságot,⁷ ilyesforma gyerekek jelentkeztek vadhajtonak, vagy külön fizetségért zsákszámra gyűjtötték a kártevő rovarokat (hernyókat, cserebogarakat, galagonya pilléket). A Mátrai gyárból Csongrádra szállított téglá partra hordását is gyerekek végezték a víz fölött húzódo, vékony pallókon egyensúlyozva.

Valódi gondtalan élete a jobbmódú gazdálkodó, iparos vagy kereskedő családok gyermekeinek volt. Hogy mit is kellett a 19. században „elkényeztetett gyerek” alatt érteni, arról pontos képet rajzol Váry Gellért, későbbi piarista pap. Váry kisgyermekként, az 1840–50-es években jó barátságban volt az egyik népszerű csongrádi kocsmáros

4 *Ugráló Jancsi*: két vékony lécre erősített, mozgatható kézzel és lábbal ellátott emberalak. Ha a léceket összeszorították, az „ugráló jancsi” bukfcenet vetett.

5 *Csongrádi Lap* XVIII/18. 1908. máj. 3. 3.; *Csongrádi Lap* II/48. 1892. nov. 27. 3.

6 *Csongrádi Lap* II/35. 1892. aug. 28. 3.

7 *Csongrádi Újság* II/33. 1904. szept. 18. 4.

egyszülött fiával, aki, mint írja: „[...] kényén-kedvén nevelődött. Voltak neki galambjai az istállójuk padlásán; ünnepeken bársony kabátja, ha pedig nevenapja volt, a jó lelkű édes anyja szép süteményből meg gyümölcsből álló uzsonnát adott nekünk, az ő pajtásainak.” (Váry 1974/1904: 142.)

Milyen volt tehát az első világháború előtti évtizedekben, évszázadokban gyermeknek lenni Csongrádon? Kielégítően részletgazdag képet tán sosem kapunk a kérdésről. Jelen írás – források híján – engesztelhetetlenül hallgat számos, fontos kérdésről, így a befejezetlenség érzetét kelti. Sok tekintetben hasonló ahhoz, miként lelkünk őrizgeti gyermekkori emlékeink érzésekből és benyomásokból emelt halmazát. A régi csongrádi gyermekek örömeinek és nehézségeinek töredékes „emlékműve” tehát kiegészítésekre, friss megközelítésekre nyitottan várja az újabb forrásokat, a családi levéltárakban kallódó cserépdarabokat.

SZAKIRODALOM ÉS FORRÁSOK

Bárkányi Ildikó

1986 Iskolás korú gyermekek csoportos játéka Csongrádon. In: Juhász Antal (szerk.): *Múzeumi Kutatások Csongrád Megyében 1986*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 187–194.

1992 Gyermekjátékok Csongrád tanyavilágában az 1910–1930-as években. In: Juhász Antal (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 239–262.

1996 Gyermekviselet Csongrádon az 1930-as években. In: Korkes Zsuzsa (szerk.): *Viselet és történelem. Viselet és jel*. Aszód, 107–115.

1997 Gyerekek és fiatalok öltözködése Csongrádon az 1930-as években. In: Georgiades Ildikó – Sebestyén István (szerk.): *Oppidum Csongrád 1997*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 73–86.

CsKK TLM NA = Csemegi Károly Könyvtár és Tari László Múzeum, Néprajzi Adattár.

Gyöngyössi Orsolya

2013 „Bába” Mesternék” Csongrádon a 18–19. században. In: Georgiades Ildikó – Sebestyén István (szerk.): *Oppidum Csongrád 2013*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 125–136.

2019 *Gyermekvédelmi intézkedések Csongrádon a 19–20. század fordulóján*. Kézirat.

Hajdú Anett

2010 *Csongrád város óvodatörténete*. Szakdolgozat. Magyar Nemzeti Levéltár, Csongrád Megyei Levéltár, Csongrádi Levéltár.

Dr. Jánosi Monika

1983 Egy öreg csongrádi orvos visszaemlékezései. Dr. Borsos Imre önéletírása (részlet). In: Bálint Gyula György (szerk.): *Mozaikok Csongrád város történetéből 1983*. Kiadja Csongrád Város Polgármesteri Hivatala művelődési és ifjúsági irodája, Csongrád, 64–87.

Katona Imre

1994 Esővarázslás és állatviadal a csongrádi gyermekjátékokban. In: Sebestyén István (szerk.): *Oppidum Csongrád 1994*. Csongrád Városi Levéltár, Csongrád, 45–47.

1997 Egy csongrádi betlehemes játék 1862-ből. In: Georgiades Ildikó – Sebestyén István (szerk.): *Oppidum Csongrád 1997*. Oppidum Csongrád Alapítvány, Csongrád, 63–72.

2001 *Néprajz és gyermekvilág*. Pont Kiadó, Budapest.

Szűcs Judit

1986 „Az apám is még az öregapám is itt született.” Arcok, képek, emlékek I. In: Bálint Gyula György (szerk.): *Mozaikok Csongrád város történetéből 1986*. 63–73.

1992 Csongrádi cseregyerékek és cserelegények. In: Juhász Antal – Lengyel András (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum évkönyve I. (1991–1992)*. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 145–152.

1997 Hogyan tükröződik Csongrád népi társadalma a viseletben és gyermekéletben. In: Lengyel András (szerk.): *Múzeumi kutatások Csongrád megyében 1993/1994* (1997). Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 173–179.

2002 Gyermekélet, gyermekjátékok – Tari László Múzeum. *Múzeumi Hírlevél* XXIII. (2) 43–44.

2005 Maszlag János (1883–1966) öreg halász életrajza. In: Bárkányi Ildikó (szerk.): *A Móra Ferenc Múzeum Évkönyve – Néprajzi Tanulmányok* 5. Móra Ferenc Múzeum, Szeged, 69–12.

Túriné Cseh Viktória – Keskenyné Kovács Veron

1967 *Csongrádi szegényasszonyok*. Tiszatáj – Magvető Kiadó, Budapest.

Váry Gellért

1974 (1904) *Emléklapok Csongrád múltjából*. Csongrád.

MOZAICURI DIN VIAȚA DE ZI CU ZI A COPIILOR DIN CSONGRÁD DE LA ÎNCEPUTUL SECOLULUI AL XIX-LEA PÂNĂ LA PRIMUL RĂZBOI MONDIAL

Studiul de față însumează informațiile literaturii de specialitate, a presei din perioada respectivă, dar și a memoriilor puse pe hârtie de autori provenind din diferite grupuri sociale (muncitor necalificat, țărancă, pescar, medic etc.) privind episoadele specifice din viața copiilor din regiunea Csongrád. Prezentarea cuprinde o perioadă de peste un secol și se referă la sarcinile moașelor, la îngrijirea nou născuților (alimentație, vestimentație etc.), la jocurile pentru copii, la ocaziile de povestire, la conceptele religioase ale copiilor, la participarea la sărbătorile familiei. Pe lângă aspectele plăcute nu omite nici greutățile vieții copiilor provenind din familii sărace, cum ar fi obligația de a începe să muncească la o vârstă foarte fragedă.

MOSAICS FROM THE EVERYDAY LIFE OF CHILDREN OF CSONGRÁD FROM THE BEGINNING OF THE 19TH CENTURY TO THE FIRST WORLD WAR

This study summarizes information from the related literature, articles and memoirs written by people of different social background (excavator, peasant woman, fisherman, doctor etc.), and reveals the representative episodes of the life of the children in Csongrád. The description – which spans over more than one hundred years – covers the role of midwives, the nursing of the infants (feeding, clothing etc.), the entertaining games, the occasions of storytelling, the religious ideas of the children and the participation in family feasts. Beside the joyful moments, the study also highlights the difficulties, like the pressure of starting to work in early childhood.